

JOHN SWEDENMARK

«EG FORBLER I MIN EGEN GRAMMATIKK»

Kärnan i Øyvind Rimbereids essä «Om det topografiske diktet. Eller i stedet for en poetikk» från 2006 är ett estetiskt ställningstagande alldeles mot slutet. Han kommer fram till att «den faktiske topografien» (HEL, sid. 144) bäst kan skildras av ett skrivsätt som rymmer flera olika perspektiv samtidigt. Varvid perspektiv inte är kopplat till synsinnet, utan till praxis, och den därmed sammanhängande livsvärlden.

Ställningstagandet finns latent i hela den retoriska genomgången av landskapsskildringens historia från Petrarca, men förtätas när «Sillprästen» Claus Frimann (1746–1822) ställs mot sina efterkommande äktromantiska diktarkolleger:

«... selv om Claus Frimanns dikt reint poetisk ikke kan måle seg med den kommende, frie romantiske, diktningen, tungfotet som han er, finnes det her en fleksibilitet i den sosiale og eksistensielle optikken som det meste av den romantiske diktningen kommer til kort overfor.» (HEL, sid 143)

Epok ställs mot epok, tungfotadhet mot grace; men den måttstock som Rimbereid förespråkar är *flexibiliteten*; konkret hyllar han förmågan hos Frimann att skildra Nordlandsbornas villkor att vara både bonde och fiskare, till exempel i relationen till ett och samma berg, Hornelen.

Att detta ställningstagande ger en ingång till förståelsen av Rimbereids hela poetiska författarskap är jag inte den förste som påpekar; snarare är det skott mot öppet mål att se hans värdering av Frimann som en formulering av hans egen poetiska metod, särskilt när essän har underrubriken «i stedet for en poetikk», med en underbar, svävande dubbeltydighet: Rimbereid förespeglar nästan men inte fullt ut att i hans poetik är platsen viktigare än poetiken.

Men platsen är språkligt bestämd. Närmare bestämt är den praxis som relaterar den enskilda människan till platsen språkligt bestämd, vilket bevisas av diktaren, som kan ta steget upp i ett annat slags praxis: den som jobbar med mångspråkigheten som grundmaterial, för att via det arbetet förmedla en bild av världen som en väv av livsvärldar.

När Jimmen och herren (en kamp och hans ägare) uppfattar den oljeborrplattform som ligger i Stavangers hamn på sjuttitalet och snart ska bogseras

ut och börja förvandla hela Norge, är det tydligt att de uppfattar två helt olika saker (J, sid 51–55). De skils åt kategoriskt av att vara människa och djur, herre och tjänare, och av att tala två helt olika västnorska dialekter: bonden ett slags stavangermål, hästen nånting så arkaiskt och rytmiskt att det är en hittills okänd fornnordisk dialekt. Men det som verkligen håller dem isär är att de relaterar till samma objekt, *condeepen*, utifrån varsin praxis. Bonden teknologiskt och med oro för framtiden; hästen som om oljeborrplattformen vore en häst, och med frågan om makthierarki högt upp på dagordningen: är detta en konkurrent till mig, och vem av oss står i så fall högst? Samtidigt speglas deras respektive förundringar i varandra. De är båda två fångna i en värld vars gränser är färdigdefinierade och därför hotas av det nya. Flexibiliteten finns istället hos diktaren, som kan ställa dessa två världsåskådningar bredvid varann. För diktning handlar om öppenhet. Det är dess praxis, och dess övertag.

Ett annat exempel på mångspråkighetens möjligheter är förstås det prekonstruerade pidginspråk från om några hundra år framåt i tiden som dikten «Solaris korrigerat» utgår från, i diktsamlingen med samma namn (från år 2004). Genom att de ingående beståndsdelarna är så tydligt härkomstmarkerade (engelska, tyska, fornnordiska, tekniklingo) blir det tydligt att oljeutvinningsekonomin, och den kollektiva praxis som utgår från den, bygger på ett slags mångspråkighet. Som vid denna punkt i framtidshistorien dock har cementerats så till den grad att detta språk bestämmer och begränsar sina språkares livsvärld. Endast diktaren står utanför och kan se begränsningarna: de brister och ifrågasättanden som inte kan uttryckas. Nånting liknande kan för övrigt också påstås om det ostentativa användandet av stavangermål i de två första diktsamlingarna *Seine topografier* (2000) och *Trådreiser* (2001). Det handlar inte bara om en regional språklig uppresning – själva den samlade massan hos dialekten tillämpad på moderna och främmande livsformer är i sig ett statement beslätat med Wittgensteins utsaga, (egentligen ett led i utredandet av gränsen mellan det sägbara och det osägbara): «*Mitt språks gränser* betyder min världs gränser» (Tractatus 5.6, sid 101). Existensen av ett tämligen annorlunda språk som tillämpas på en värld usurperad av andra språk ritar nämligen om gränserna. Både för vad som är noterbart och för var språkets interna uppdelningar går, den symboliska ordningen.

Och det är grammatiken som gör skillnad, inte lexikonet. Böjningsformerna, pronomina, syntaxen. Och närheten till talspråket, rytmiken. Man skulle kunna beskriva stavangerskan som ett annat slags dagsljus, direkt anslående, utan att behöva gå in i tolkande detaljer. «Me e i den høge påsketidå, sol i tagpanner» (ST sid. 11) – världen ser annorlunda ut, det inträder en annan relation, och kan man pröva påstå (utan möjlighet att få rätt): pronomenet «me» är öppnare än pronomenet «vi» även om det skulle avse samma personer. Det rymmer fler möjligheter. «Vi» ingår i «me» men inte tvärtom.

Grammatiken. Ett ord som innehåller många slags praxis. Skrivkonst. Språkvård. Disciplinering. För den sene Wittgenstein närmast en metod för att i detalj

påvisa hur språkspelen bestämmer och bestäms av våra livsvärldar. För mig, med förflutet som språkforskare, är grammatik nånting med högsta realitet. Den bultar och andas. Varje språk har vissa saker som *måste* uttryckas, och uppfinner specifika, lätt observerbara former för dessa obligatoriska kategorier: ordföljd, böjningsmönster, pronomen, betydelseskiljande tonkurvor.

Jag tänker nu undersöka hur ordet «grammatik» används i ett resonemang som upptar några sidor i den ena av Rimbereids storslagna Rysslandsdikter. Jag tror nämligen att det också för honom fungerar både som filosofisk tanke och som realitet.

Kronotopen för dikten «St. Petersburg-vatn» (T, sid 14–56), liksom för många andra verk av Rimbereid, är vad man utan all vanvördnad kan kalla «det poetiska reportaget». Diktaren, och därmed poesin, placerar sig på en plats och (genom encyklopediska studier) i ett historiskt sammanhang, så att slumpen i samarbete med trägen målmedvetenhet kan åstadkomma oväntade likheter, vilket uppenbarar dittills oanade eller inte tillräckligt utforskade samband. Till exempel upptäckten av en lök i en plastpåse på stranden, som bekräftelse på och avslutning av den grandiosa sviten om tulipanmani och spekulationsekonomi, «Tulipan» (H, sid 64). Historisk bakgrund, kombinerat med vaken öppenhet för vad stunden kan skänka. Samtalet med vännen Anne Marie är djupt förberett av en presentation av rysk och sovjetisk historia. Men promenaden övergår i en meditation kring huruvida modersmålet kan ersättas av ett annat språk om man lever och verkar tillräckligt länge i en annan språkmiljö:

For fysste gang
går eg om dagen
gjønå Petrozavodsk by, søndag
samen med Anne Marie,
som bor her, arbeide i dette
språget. Hu tenke fortsatt for det mesta
gjønå sitt språg, seie hu på stavangerdialekt.
Men den dagen russisk ligge fremst
i høyre hjernelapp? Skyves då någe mer
mod øst
enn grammatikken,
som jo kan lukkast om seg sjøl,
som kan fraktast abstrakt gjønå adle landskab?
Kanskje når den brydes og knekkes ud
i et gadehjørnas overraskelse,
eller i det famlende i det hakkande usikra
i raseri eller i latter
eller i tårer, dras nerøve der
ingen grammatikk forbler heil.
Kanskje åbnes då et lide øye,

liksom i et ikons tynne sprekk,
som forsiktig ser tebage
                                  på deg her? Og at
to eller tri grammatikar
då krysses, sneie inn
i kverandres åbne ledd? tenke eg subbande
gjøna det kyrilliske, som for meg
knappt holde te nitten ord. Eg forbler
i min egen grammatikk.

                                  Men den bler ligavel ikkje
den same i adle rom. Ikkje i helvede!
Som om me sko kunna leva
i same landskab same by same hjerne
                                  adle! Øveleva der?

(Pocketupplagan 2005, sid 41–43)

Argumentationen är inte enkel att reda ut. Men så är detta avsnitt också en del av en historiskt situerad dikt, och inte en språkvetenskaplig uppsats med anspråk på allmängiltighet.

Den första idén är att väninnan arbetar på ryska (praxis) men ännu tänker på stavangermål. Och att detta kan komma att ändras i framtiden. Visserligen förutsätter Rimbereid att grammatiken, givet sin abstrakta form, har mycket stark självbevaringspotential. Samtidigt förutser han, eller önskar sig, en kris, liknad vid en spricka i en ikonmålning (som kan tänkas släppa igenom det heliga, i ett slags representationens sammanbrott; jfr. Gunnar Ekelöfs ikon-diktning). En kris som tänks åstadkomma en grammatikblandning – helt på tvärs mot den tidigare hypotesen om grammatikens abstrakta oföränderlighet.

Sen kommer det in en helt ny idé, grundad i egen aktuell erfarenhet. Rimbereid använder sitt främlingskap i det ryska skriftspråket som exempel på ett tillstånd där grammatiken håller stånd och inte förändras. För att därefter genast gå vidare och påstå raka motsatsen: att grammatiken självklart förändras med den historiska, geografiska omgivningen, och utifrån personliga dispositioner.

Det finns alltså en storslagen begreppsförvirring att reda ut. Vad avses med «grammatikk»? Är den, med Saussures fråga om det språkliga tecknet «mutable» eller «immutable» (Cours de linguistique générale, Première partie, Chapitre II: Immutabilité et mutabilité du signe)? Eller är den till och med så till den grad underordnad livsvärlden och praxis att den med lätthet bryter samman? Och visar ett sånt sammanbrott verkligen hän mot en verklighet bortom språket?

Motsägelserna skulle vara förödande på ett akademiskt seminarium. Men här är de produktiva, precis som hos Göran Sonnevi, vars språkfilosofi inrymmer en besläktad ambivalens. Motsägelserna uppstår genom blixtnabba tankeassociationer i ett improviserat samtal som ingår i en dikt, och som har

förberetts av en gedigen historisk exposé. Och de kokar ner till (den likaledes saussureska) frågan: är grammatiken individuell eller överindividuell?

Mitt eget svar är ganska handfast: För att ett språk (de centrala grammatiska kategorierna) ska kunna äga bestånd och läras ut mellan generationerna måste det vara systematiskt. Men under sin levnad har varje språkare outtömliga möjligheter att göra uppror mot denna systematik för att bättre försvara sin personliga plats i den värld som språket ritar upp och reglerar. Grammatiken är lag *a priori*, men grundval för uppror *a posteriori*. Och det är till upproret man bör hänföra poesin, med dess förmåga att mobilisera mångspråkigheten.

Rimbereids grammatikreflexion i «St. Petersburg-vatn» har en direkt fortsättning i nästa avsnitt, men med helt andra ramar. En beskrivning av samtiden som en förtvivlad loppmarknad leder över till en kunskapsteoretisk fråga, där «grammatik» mer är en metafor än ett verkligt predikament. Andemeningen är att den som bara tillfälligt genomkorsar samhällets utmarker alltid redan har en färdig tolkning till hands, mer än en reell och informerad förståelse. Och dessförinnan, med ett skickligt retoriskt grepp, har ordet «grammatikk» använts för att beteckna (ungefär) «det alldeles nödvändiga livsuppehållet». Eftersom ordet redan är i svang, kan det också laddas med nya betydelser. Ungefär som i en bollduell, där en av returerna plötsligt ges en helt oväntad skruv.

Mydlå pyttar med is,
onna klar morgenhimmel,
står salgsbodene og eskene
          mange her balansere
sine liv på. Innenfor lovar som nå blafre
fritt onna et herjande fravær,
forsøge de å finna grammatikk
for ein dag te. Finerplader
dekka av dørhåndtag
          (kordan komma seg inn igjen?)
bøyde spiger og brukte batterier
          (nok te et kvarters kvid radiostøy?).
Ein jungel av skrod lagt ud
for salg kun onna fortvilelsens
varemerke.
          Eller ikkje? For også dette
lese eg med min grammatikk.
Me stanse ikkje lenge nok, me to,
te å se ka som her sirkulere
eller ikkje sirkulere, me følge ikkje
skosålesamlingane inn i kvelden,
der kan henda forvandla

te ny dag.
Dette e kanskje ein nomadeøkonomi?
E kanskje den miniatyrsirkelen som alltid
ligge på vent, langt bag
i etkvert samfunn? Ein bytte-
grammatikk for et minimumsliv?
Alltid supermoderne?

(Pocketupplagan 2005, sid 43–44)

Utbytesgrammatik för ett minimumliv. Det känns som en mycket användbar karakteristik av de växande utmarker i postkapitalismens epok vars invånare inte får vara med och delta i den allmänna köpfesten, utan tvingas hanka sig fram. Men omvänt (jämförelsen slår tillbaka) är det också en kritik av den växande öknen, av de språkliga och symboliska utbytenas förfall i samtiden, kulturens pidginisering.

Genom hela sitt verk uppvisar Rimbereid en djup och personlig förståelse av de ekonomiska sammanhangen, gärna med hänvisning till Marx (se t ex dikten på sid. 48 i ST, ett slags fotnot till *Das Kapital*). Kommodifieringen av arbete, ting och människor är en så självklar dimension att den är med och bygger upp dikterna, ligger så tätt inpå att den djupa samhällskritiken blir implicit; den överläts till läsaren. Också utopin om en bättre samhällsordning känns ouppnåelig, även om det ibland bryter fram messiansk energi, som i den underbara dikten om fotbollspublikens segervrål:

Ein sang
te det mulige
mydlå gårsdagens verktøyskrin
og denne kveldens vide puls.
(SK, sid. 58)

Jag tror att det är ett givande spår att betrakta också ekonomin, inklusive ideologier och stadsplanering, som ett av språken i den mångspråkighet som utgör Rimbereids poetiska material. Kanske till och med som det språk som har hegemonin.

Språk, i bemärkelsen det som skapar vars och ens livsvärld och stänger in hen i hens egna föreställningar. Tills poesin kommer och förkunnar (med Pasolinis ord i Arne Lundgrens översättning):

Det finns ett oändligt antal språk,
jargonger, uttal
ty livets form er oändlig

Och därmed skapar nya möjligheter. Ett annat dagsljus.

Litteratur

Seine topografier (ST), *Trådreiser* (T) och *Solaris korrigerat* (SK) citeras från samlingsvolymen i Gyldendal pocket 2005. *Hvorfor ensomt leve* (HEL), *Herbarium* (H) och *Jimmen* (J) citeras från originalupplagorna. Wittgensteins *Tractatus Logico-Philosophicus* citeras i Anders Wedbergs översättning (1962; Doxa 1982). Pasolini citeras från urvalsvolymen *Gramscis aska* (Coeckelberghs, 1975). Ordet «mångspråkighet» går tillbaka på Bachtins «*raznorechie*».